

УДК 94(477)“1922/1924”

*Наталія МАКСИМЕНКО***ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ЛІГИ НАЦІЙ:
ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ, НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ
(1922–1924)**

Завершення Першої світової війни ознаменувалося утворенням нової міжнародної організації – Ліги Націй (Женева), перша сесія Генеральної Асамблеї якої відбувалася у листопаді – грудні 1920 р. Український політикум з обох боків Збруча, прагнучи позитивного розв’язання “українського питання”, з перших днів її утворення намагався вплинути на роботу цієї впливової міжнародної трибуни шляхом включення Української держави (ЗО УНР) до Ліги Націй.

В умовах українсько-польської війни 1918–1919 рр., розділеності етнічної території України між сусідніми державами, відсутності стабільного уряду, Українська держава до Ліги Націй включена не була. Однак значно толерантнішим було ставлення міжнародної спільноти до ідеї створення Західноукраїнського товариства Ліги Націй (ЗУТЛН), яке повинно було б репрезентувати українські інтереси на міжнародній арені у цей доленосний для українців період.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглянуто в узагальнюючих роботах Л. Зашкільняка¹, О. Красівського², С. Макарчука³, М. Швагуляка⁴, а також спеціальних розвідках міжвоєнних (М. Лозинський та ін.)⁵, радянських (Ю. Сливка⁶, З. Зак⁷ та ін.)

¹ *Зашкільняк Л.* Українсько-польські стосунки у ХХ ст.: традиції та сучасність / Л. Зашкільняк // Проблеми слов’янознавства: міжвід. наук. зб. – Львів, 1996. – Вип. 49. – С. 71–76.

² *Красівський О.* Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / О. Красівський. – Київ: ІПіЕНД, 2008. – 544 с.

³ *Макарчук С.* Українсько-польські етнополітичні взаємини на західноукраїнських землях в першій третині ХХ ст. / С. Макарчук // Збірник праць і матеріалів на пошану Л. І. Крушельницької. – Львів: НАН України; ЛНБ ім. В. Стефаника, 1998. – С. 132–144.

⁴ *Швагуляк М.* Партиїні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) / М. Швагуляк // Сучасність. – 1994. – Вип. 2. – С. 77–82.

⁵ *Лозинський М.* Галичина в рр. 1919–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк, 1970. – 27 с.

⁶ *Сливка Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1919–1939) / Ю. Сливка. – Київ, 1985. – 257 с.

⁷ *Zaks Z.* Sprawa Galicji Wschodniej w Lidze Narodow (1920–1922) / Z. Zaks // Najnowsze dzieje Polski. 1914–1939. – Warszawa, 1967. – Т. 12. – С. 127–153.

та сучасних українських (В. Кушнір⁸, І. Соляр⁹, В. Федорович¹⁰, Т. Шинкаренко¹¹ та ін.) вчених. Мета статті проаналізувати особливості створення і діяльності ЗУТЛІН у першій половині 1920-х років, охарактеризувати відносини товариства з Лігою Націй.

Улітку 1921 р. голова Міжнародного союзу товариств при Лізі Націй запропонував представникам української еміграції, вихідцям з Галичини, організувати Західноукраїнське товариство для Ліги Націй, щоб у 1922 р. його прийняти у члени Союзу¹². Того ж року (22 січня) утворено ЗУТЛІН, президентом якого обрано Р. Перфецького. Установчі збори ЗУТЛІН ухвалили політичні резолюції, що стосувалися розв'язання українського питання і розвитку міжнародних відносин. Зокрема вони звертали увагу всіх держав світу, що “головними передумовами устійнення міжнародних відносин і забезпечення всесвітнього мира є окончене і якнайскорше усуненне насильства й поневолення та всіх побудованих на них окупацій чужонаціональних територій та рівночасне безоглядне й повне зреалізованне прав націй на самовизначенне, на власну їх державність і незалежність”¹³.

ЗУТЛІН створювалось для дотримання і розвитку засад, прийнятих основним договором Ліги Націй, які були спрямовані на формування міжнаціональних відносин, підтримку діяльності цієї інституції щодо усунення несправедливості, насильства над поневоленими народами та забезпечення всім народам, на основі права, самовизначення, вільного їх розвитку під “політичним і національним оглядом”, піднесення культури, зміцнення взаємовідносин між націями¹⁴. Члени ЗУТЛІН звернулися “до уряду Президента Української Національної Ради Д-ра Євгена Петрушевича з домаганням поширити дальшу рішучу боротьбу за державну незалежність усіх західноукраїнських земель в напрямі їх з'єднання у відновленій Західно-Українській Галицько-Володимирській Державі”¹⁵.

⁸ *Кушнір В.* Ліга Націй та міжнародні гарантії прав національних меншин / В. Кушнір // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – Київ, 1998. – Вип. 22. – С. 178–190.

⁹ *Соляр І.* Відносини краю та закордонного уряду ЗУНР (грудень 1922 – березень 1923 рр.) / І. Соляр // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2000. – Вип. 6. – С. 194–201.

¹⁰ *Федорович В.* Україна і Ліга Народів / В. Федорович // Вісті Комбатанта. – 1988. – Вип. 5–6. – С. 19–29.

¹¹ *Шинкаренко Т.* Українське питання в Лізі Націй / Т. Шинкаренко // Вісник Київського університету міжнародних відносин. – Київ, 1997. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 27–31.

¹² Зовнішньополітична діяльність українських урядів у еміграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/10/1039.html>

¹³ Діло. – 1922. – 28 січня.

¹⁴ *Мельник А.* Статут “Західноукраїнського товариства Ліги Націй” Ю. Романчука, Р. Перфецького як відображення дипломатичної активності емігрантського уряду ЗУНР щодо захисту права українців Галичини на вільне національно-державне самовизначення / А. Мельник // Часопис Київського університету права. – Київ, 2014. – Вип. 1. – С. 59.

¹⁵ *Литвин М.* Віденський період уряду ЗУНР / М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19: “Просвіта” – оберіг незалежності та соборності України; відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд.: Ф. Стеблій, В. Пашук. – С. 270.

Основні напрями діяльності товариства окреслено у Статуті (6 розділів, 28 параграфів), авторами якого стали відомі громадсько-політичні діячі – Юліан Романчук та Роман Перфецький¹⁶. Чільні діячі товариства відзначали, що головними передумовами стабілізації міжнародних відносин і забезпечення миру є якнайшвидше усунення насильства й уярмлення “всіх побудованих на них” окупацій чужонаціональних територій і якнайшвидша реалізація прав націй на самовизначення, їх власну державність і незалежність¹⁷. Через це, у Статуті наголошено, що ЗУТЛН добиватиметься впливу на широкі кола суспільства, а також громадські організації для реалізації “свободолюбних принципів та тих ідей”, які лежать в основі прагнень Ліги Націй¹⁸.

Таким чином, основна мета діяльності ЗУТЛН полягала у сприянні “викладених у Основній угоді Ліги Націй положень та їх практичному втіленню у західноукраїнських краях і... тих українських областях, які на підставі Сен-Жерменських державних угод з причини їх належності до колишньої Австро-угорської монархії вже зараз становлять особливий об’єкт міжнародного права і діють під суверенітетом країн Антанти”¹⁹. ЗУТЛН декларувала підтримку Ліги Націй у її намірах:

– усунути несправедливість, панування сили і безправ’я у міжнародно-правових відносинах;

– забезпечити всім націям відповідно до права на самовизначення народів вільний розвиток, а також з цією метою добиватися їх самостійності і, якщо можливо, широкої незалежності;

– перетворити Лігу Націй у майбутньому на таку світову організацію, яка на підставі міжнародного права об’єднає всі нації світу і зробить Лігу Націй справжнім верховним арбітражним судом для вирішення всіх міжнародних правових претензій²⁰.

Згідно із статутними положеннями, члени ЗУТЛН зобов’язувалися:

– проводити широку пропаганду в пресі й громадських колах ідеї утворення самостійної та нейтральної Галицької республіки;

– утворювати об’єднані спілки, союзи та інші об’єднання, засновувати власні філії;

– проводити анкетні опитування, збори Товариства і народні збори;

– відправляти меморандуми й інші відповідні звернення депутацій та делегацій Товариства до Міжнародної Унії товариств Ліги Націй і самої Ліги Націй, а також до державних установ і парламентів всіх держав світу; співпрацювати з іншими подібними товариствами;

– сприяти гуманітарним організаціям і закладам у країні та за кордоном²¹.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1.

¹⁷ Мельник А. Статут “Західноукраїнського товариства Ліги Націй”... – С. 58.

¹⁸ ЦДАІЛ України. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – Арк. 2.

У “Комунікаті про утворення західноукраїнського Товариства Ліги Націй” від 28 січня 1922 р. наголошено, що до керівництва товариства увійшли не тільки українці, але й “поляки й жиди, що стоять на становищі державної незалежності західно-українських земель”. Водночас було “застережено ще дальші місця для інших національних меншостей і членів українських партій, які ще не заступлені в товаристві”²².

Значну увагу керівники ЗУТЛН приділили професійному та етнічному складу організації. “Дійсні члени, за винятком юридичних осіб, надзвичайні члени і члени-кореспонденти, а також засновники і жертводавці приймаються до Товариства Президентом Товариства по рекомендації трьох членів Товариства, – зауважували автори Статуту. – Не прийняті особи мають право оскаржувати таке рішення у Головному комітеті, який приймає остаточне рішення. Прийняття юридичних осіб та організацій до Товариства здійснюється Головним комітетом; у випадку неприйняття юридичні особи мають право оскарження, зверненого до Генеральних зборів. Обрання почесних членів і почесного Президента застерігається за Генеральними зборами”²³.

Керівними органами Товариства стали: Генеральні збори, Головний комітет та Президент Товариства. До компетенції щорічних Генеральних зборів належали:

- визначення кількості членів Головного комітету;
- обрання Президії Товариства і Головного комітету (Президента, трьох віцепрезидентів, генерального секретаря, другого секретаря Товариства, членів Головного комітету і їхніх представників), а також Контрольної комісії;
- призначення почесних членів та почесного президента, а також виключення членів із Товариства;
- визначення основ діяльності Товариства;
- прийняття рішення щодо зміни статуту, про вступ Товариства до будь-яких інших товариств і об’єднань з аналогічною організацією, а також прийняття рішень про розпуск Товариства;
- прийняття рішення у всіх інших справах, які поставлені на порядок денний чи Головним комітетом чи чвертю наявних членів Товариства під час зборів²⁴.

Найвищим органом ЗУТЛН визначено Генеральні збори, які приймали рішення у всіх справах, що стосувались платформи або мети товариства. Щорічні збори повинні були б скликатися щонайменше один раз на рік у грудні тоді як надзвичайні Генеральні збори скликалися в міру необхідності. На вимогу однієї п’ятої частини всіх членів Головний комітет повинен був упродовж двох тижнів скликати надзвичайні Генеральні збори. Якщо цей термін спливав безрезультатно – ініціатори відповідно до Статуту мали право самостійно скликати такі збори²⁵.

Участь у Генеральних зборах ЗУТЛН мали право брати дійсні члени та почесний президент, наділені правом голосу. Для чинності рішення Генеральних зборів необхідно було, щоб відомості про їх скликання опублікували у пресі або

²² Мельник А. Статут “Західноукраїнського товариства Ліги Націй”... – С. 59.

²³ ЦДІАЛ України. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1.

²⁴ Там само. – Арк. 5.

²⁵ Там само.

повідомили рекомендованими листами за чотирнадцять днів до цього, а участь у зборах узяла щонайменше одна третина дійсних членів. За відсутності приписаного кворуму на підставі рішення Президента, Генеральні збори могли відбутися упродовж наступних десяти днів у визначений календарний день зі збереженням встановленого порядку денного. Рішення таких зборів були чинні без огляду на кількість присутніх.

Виконавчим органом ЗУТЛН і органом зовнішнього представництва був Головний комітет (Президент, заступники, генеральний секретар). Головний комітет збирався щонайменше один раз на три місяці і був уповноважений у рамках виконання своєї діяльності вибирати делегатів та представників, створювати національні секції та краєві секції, культурні й господарські відділи, а також комітети, підкомітети та інші підлеглі їй органи. Головний комітет визначав членів товариства, делегованих до міжнародної спілки Ліги Націй, а також у комісію спілки об'єднаної Ліги Націй на українських землях, якщо така корпорація буде заснована²⁶.

Також Головний комітет мав право тимчасово або на тривалий час делегувати до Президії Товариства для забезпечення особливих робіт членів комітету або комісії чи службовців Товариства і членів Товариства, які могли брати участь у роботі Президії із дорадчим голосом. Важливо, що провідні діячі ЗУТЛН усвідомлювали, що Головний комітет повинен обиратися так, щоб у ньому були представлені всі українські землі (“Нації повинні бути представлені у Головному комітеті пропорційно кількості членів Товариства даної нації, проте не більше, ніж частка населення цієї нації. У випадку перешкоди для одного члена Головного комітету, який представляв певну область західноукраїнських земель, він замінювався іншим членом комітету даної області або його заступником”²⁷).

Чимало повноважень згідно зі статутними документами було надано Президії, яка, зокрема, здійснювала його зовнішню репрезентацію й керівництво діями відповідно до принципів і вказівок Генеральних зборів та Головного комітету. Президія також визначала порядок денний засідань Головного комітету і скликала їх “шляхом порозуміння” при встановленні порядку денного. Кожен член комітету був уповноважений не пізніше як за два дні до засідання вносити свої пропозиції до порядку денного засідання комітету через секретаря товариства²⁸.

Для ефективної діяльності ЗУТЛН передбачалось створення філій товариства, які ставали чинними після їхнього офіційного прийняття Головним комітетом. Вони мали право діяти спільно у досягненні мети товариства за допомогою своїх органів відповідно до Статуту, його платформи, а також рішень Головного комітету. До поля діяльності філій належали такі справи, які не застережені для Генеральних зборів Товариства, Головного комітету та їх органів.

“Установчий документ ЗУТЛН мав інституціональну будову – штаб-квартиру, відповідну організаційну структуру, постійні та допоміжні органи. Це – свідчення того, що екзильний уряд Є. Петрушевича прагнув надати ЗУТЛН статус постійної

²⁶ Там само. – С. 7.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само. – Арк. 6.

міжнародної організації, створеної для врегулювання усіх питань, пов'язаних із захистом національних інтересів галицьких українців, – слушно відзначає А. Мельник. – Завдяки зусиллям ЗУТЛІН «східногалицьке питання» неодноразово дискутувалося на засіданнях Великої ради і Політичного комітету Генеральної Асамблеї Ліги Націй»²⁹.

Справді, уже навесні 1922 р. питання про статус Східної Галичини було внесено до порядку денного роботи Генуезької конференції, однак не обговорювалось через блокування представниками Франції та Польщі. Проте, у червні 1922 р. у Празі ЗУТЛІН було прийнято до Міжнародної унії товариств Ліги Націй (УТЛІН), а Східна Галичина визнана окремим суб'єктом міжнародного права.

Ухвала Ради послів держав Антанти від 14 березня 1923 р. перекреслила правові норми, які унеможлилювали членство ЗУТЛІН в УТЛІН (мотивом утворення окремого ЗУТЛІН став пункт статуту УТЛІН, згідно з яким в Унії міг бути “заступлений кожний край (pays) в розумінню державно-правної одиниці. Східна Галичина на основі 91 статті Сен-Жерменського договору в 1919–1923 роках становила окремий предмет міжнародного права, знаходиться під суверенністю держав Антанти”³⁰.

Президія ЗУТЛІН звернулася до краєвих політичних чинників – Є. Петрушевича, Ю. Романчука, філії ЗУТЛІН в Празі про варіанти поведінки в нових міжнародних умовах:

“1) виступлення з Унії з відповідним протестом;

2) вступлення до Придніпряньського Товариства Ліги Націй, в федеративну з ним зв'язь;

3) утворення з польським товариством Ліги Націй спільної польської репрезентації в Унії”³¹.

Народний комітет Української народної трудової партії (НК УНТП) у листі до Президії ЗУТЛІН 14 червня 1923 р. вважав за потрібне залишитись самостійною репрезентацією в УТЛІН. Водночас В. Охримович зазначив: “Одначе ми замало знаємо справи і відносини тої Унії, щоби зайняти становишко на випадок коли би унія остаточно відмовила нам сего права, і тому трудно нам рішитися, котра з трьох поставлених Вами евентуальностей були би для нашої національної справи найкорисніша. Здається нам, що в тій справі були би для нас найбільше вказаним пійти за прикладом чеських німців, одначе не стоїмо при сім рішучо, бо як сказано, замало орієнтуємося в цій справі і тому полишаємо щодо цього світлій президії вільну руку поступити по своїй совісті”³².

НК УНТП підтримав позицію Президії ЗУТЛІН щодо розширення прав національних меншин, які “компактно масою заселяють національні території і на тих територіях становлять абсолютну більшість, а тільки в пропорції до цілої держави становлять меншість”. Подібну точку зору зайняв старійшина українського політикуму Ю. Романчук, який був обраний почесним членом ЗУТЛІН. Є. Петрушевич у листі від 7 червня 1923 року відкинув варіант об'єднання з польським Товариством Ліги Націй:

²⁹ Мельник А. Статут “Західноукраїнського товариства Ліги Націй”... – С. 61.

³⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 355. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 24.

³¹ Там само.

³² Там само. – Арк. 18.

“Не вільно лучитися з польською Лігою, бо така злука не лише що мусіла бути би понята як признане нашою Лігою польської державности, но відбирала їй і всю можливість на будуче підносити голос в обороні нашої незалежності”. Президент УНРади пропонував “приступити до Придніпрянської Ліги як окрема секція, застерігаючи собі автономію та відповідне заступництво в управі і на загальних зборах Унії”³³.

М. Лозинський від імені пражської філії ЗУТЛН говорив про дві альтернативи:

“1) або виступити з унії, коли Вас не захотять признавати представництвом окремого краю, заложивши очевидно відповідний протест;

2) або zorganizувати українське товариство в Польщі на основах анальогічних до німецького товариства в Чехії”³⁴.

Вислухавши пропозиції, делегація ЗУТЛН на VII конференції УТЛН (Відень, червень 1923 р.) вирішила все ж опертися на Статут УТЛН, де йшлося про право членства в Унії для країн (pays – край французькою мовою, а не l’etat – держав) і наполягало на тому, що: Східна Галичина саме є країною – краєм; в рішенні Ради послів держав Антанти вказано на необхідність надання автономії Східній Галичині. Проте аргументація українських представників не задовільнила Раду УТЛН, яка призупинила представницькі права ЗУТЛН. Після відповідного протесту делегація залишила віденську конференцію³⁵.

Виконуючи рекомендацію Ради УТЛН 11 жовтня 1923 р. члени УНТП разом з О. Марітчаком здійснили спробу скликати ініціативну нараду у Львові щодо заснування Товариства Ліги Націй на українських землях у Польщі. Проте польська влада заборонила її проведення. У заяві з цього приводу зазначалося: “На згадану нараду зійшлося кільканадцять запрошених громадян, а коли нарада розпочалася, явився в льокалю наради надкомісар Поліції п. Вагнер в асистенції кількох жандармів і незважаючи на се, що нарада була скликана і відбувалася, мотивуючи тим, що вже в самім запрошенню на нараду містяться знамена злочину головної зради польської держави”³⁶. Невдалою також виявилася ще одна спроба заснувати товариство 23 травня 1924 р.

Отже, Ліонська конференція УТЛН (1924) остаточно припинила членство ЗУТЛН у складі Унії, незважаючи на активність української делегації у складі Р. Перфецького, А. Петрушевича й О. Марітчака. Упродовж 1924–1928 рр. націонал-демократи здійснювали безуспішні спроби, з одного боку, відновити діяльність в УТЛН, а з іншого – заснувати товариство Ліги Націй у Львові. Численні протести, звернення на адресу Ради Ліги Націй, Президії УТЛН, підтримувані Українською парламентською репрезентацією (УПР), Українським національно-демократичним об’єднанням (УНДО), загалом, мали лише пропагандистський ефект, вкотре повідомляючи міжнародну громадськість про невизнання приналежності Західної України до Польщі.

³³ Там само. – Арк. 24.

³⁴ Діло. – 1923. – 30 червня.

³⁵ Там само.

³⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 355. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 25.